

СУЧАСНІ КОНЦЕПЦІЇ ТА МЕТОДИ ГЕОГРАФІЇ РЕЛІГІЇ

У сучасних географічних дослідженнях релігійної діяльності і сакральних просторів переважають кілька напрямів, які в майбутньому, можливо, переростуть в окремі наукові концепції. Ці напрями виникли у зв'язку із розширенням об'єкту вивчення географії релігій. Головними напрямками є:

- дослідження сакральності у ландшафтному вимірі і вивчення сакральних просторів;
- релігійно-географічне районування;
- дослідження релігійного туризму;
- концепції релігійності в політичній географії.

Дослідження сакральності в ландшафтному вимірі та вивчення сакральних просторів. Сакральні ландшафти – сукупність сакральних місць чи просторів певної території, що розглядаються як священні, оскільки пов'язуються з впливовими суспільно-історичними подіями або через їх унікальні географічні характеристики. На додаток до священних природних місць люди створили релігійні будівлі (церкви, храми, монастирі), що також виступають прикладом сакральних місць та просторів.

Релігія впливала на архітектуру, торгівлю і світогляд населення протягом всієї історії. У областях, над якими превалує іслам, мечеть служить орієнтаційним пунктом. У індуських містах, священний простір тягнеться від храму і включає сусідню територію. Також, в середньовічній Європі, монастирі і собори були орієнтаційними пунктами для транспорту і торгівлі.

Слід визнати, що релігійний простір, на відміну від сакрального простору – це зовсім інше поняття і науковий термін. На релігійних просторах проводились чи проводяться релігійні обряди або жертвопринесення божеству на певних ділянках місцевості для покаяння, подяки, очищення, молитви, вигнання злих сил. Найчастіше дане поняття використовується в етнології, археології, міфології і релігієзнавчих дослідженнях. Разом з цим, застосовується і в інших галузях гуманітарної науки: літературознавстві, культурології, а також культурній і

сакральній географії, сакральній екології. Релігійні простори є пам'ятниками духовної спадщини і є найбільш значимими в системі відомих просторів сакрального ландшафту, маркерами родової і етнічної території. З іншого боку, релігійний простір – це комплекс з недовгочасних ритуальних об'єктів, найчастіше пов'язаних з життям одного або декількох поколінь людей. Якщо конкретизувати, то релігійний простір є конкретний географічний об'єкт (гора, гай, озеро, річка, урочище, перевал і ін.), який вважався місцем проживання духів загальноплемінного (загальнородового) значення.

Сакральний же простір несе ширше значення і включає в себе релігійний простір. Дане поняття позначає також і нерелігійні місця, які несуть духовну цінність. Прикладами нерелігійних сакральних просторів є місця видатних боїв, місця народження відомих людей, а також об'єкти, які принесли багато користі людству.

Розвиток теорії сакральних ландшафтів пов'язаний із дослідженнями російських вчених М. Кулешової, Є. Главацької, Б. Гамбоева, М. Терєбіхіна, в Україні – С. Романчука, М. Гродзинського.

Російський дослідник В. Каганський в процесі вивчення культурних ландшафтів пропонує ввести термін «православний ландшафт» (хоча це можна застосувати лише при дослідженні сакральних просторів православних країн). За такою аналогією можна при дослідженні сакральних ландшафтів країн з домінуванням католицизму виокремити католицькі ландшафти, в буддійських країнах – буддійські, але це не буде доцільно. Особливо неважливим є цей поділ в сучасному глобалізованому світі зі змішаними сакральними ландшафтами. При цьому православні ландшафти комплексно не зможуть відобразити супутні нерелігійні сакральні ландшафти. Часто православні ландшафти виникали на місці давніх язичницьких, тому виділення ландшафтів за релігійною ознакою не доцільне.

Наступним напрямом географічного дослідження релігійної діяльності та використання сакральних просторів стало **релігійно-географічне районування**. Релігійно-географічний район слід розглядати як окремий різновид суспільно-

географічних районів, а отже він повинен характеризуватися передусім наявністю ядра районоутворення та зони його впливу. У фаховій літературі наводиться не менше п'яти різноманітних сіток релігійно-географічного районування України (О. Шаблій; С. Павлов, К. Мезенцев, О. Любіцева; Л. Шевчук; А. Ковальчук; В. Патійчук). Перспективним в цьому відношенні є обґрунтування наукових засад релігійно-географічного мезо- та мікрорайонування. .

Дослідження релігійного туризму в географії проводилось переважно в межах географії туризму. Але з іншого боку паломництво – це об'єкт вивчення географії релігій, тому деякі аспекти релігійного туризму доцільно вивчати керуючись методикою географії релігій.

Подорож з релігійними цілями – найдавніший вид туризму, що має глибоке історичне коріння. Одними з перших туристів поза сумнівом були середньовічні паломники. Через релігійні переконання або цікавість щодо своєї або чужої віри, люди зі всього світу проходили довгий шлях, щоб відвідати Святу Землю, Ватикан, Мекку, монастирі і інші святі місця.

Частина дослідників розглядає паломників як туристів, що подорожують з релігійними цілями, а під релігійним туризмом розуміють види діяльності, пов'язані з наданням послуг і задоволенням потреб туристів, що прямують до святих місць і релігійних центрів, які знаходяться за межами звичного для них середовища (А. Бабкін), як пізнавальну мандрівку до культової споруди, монастиря, відпустового місця чи місця, пов'язаного з життям та діяльністю визначних представників церкви (З. Боровець). Головною метою релігійного туризму є ознайомлення з духовною та історичною спадщиною народу, а також відпочинок, отримання морального задоволення.

Релігійний туризм можна поділити на дві групи:

- паломництво;
- релігійний туризм екскурсійно-пізнавальної спрямованості.

Якщо паломництво – прагнення віруючих людей поклонитися святим місцям, то релігійний туризм екскурсійно-пізнавальної спрямованості – це відвідування

релігійних центрів, в яких туристи можуть побачити релігійні об'єкти (діючі культові пам'ятники, музеї), відвідати богослужіння, взяти участь в хресних ходах, медитаціях та інших релігійних заходах. Слід зазначити, що інфраструктура, якою користуються релігійні туристи є водночас складовою частиною туристичної індустрії та релігійної інфраструктури.

В останні десятиліття *концепції релігійності* почали згадуватись *в політичній географії*. А. Дугін вперше звів геополітику і сакральну географію, причому за його словами, «геополітика – продукт десакралізації сакральної географії». Іншим напрямком, який поєднує географію релігій і сакральну географію з політичною географією є електоральна географія. В процесі аналізу результатів голосувань можна прослідкувати залежність між релігійними вподобаннями виборців і їх електоральними вподобаннями. Вплив релігійних вподобань на економічний розвиток країни показав і Макс Вебер у своїй праці «Протестантська етика».

Окрім того, слід звернути увагу на розширення *методичного апарату* географії релігії. Перспективним вбачається використання *центрографічного методу*, який є проявом просторово-часового підходу у даній дисципліні. Центрографічний метод дає змогу визначати та картографувати широкий спектр змістовних центрів, починаючи від центру території і закінчуючи центрами окремих суспільних явищ [1, с. 115].

В. Шевченко веде мову про пошуковий або концептуальний центризм, який пов'язаний із вивченням (або аналізом) окремих реально існуючих явищ (або об'єктів) з метою пояснення їх сутності на основі підсвідомого використання ідеї центризму. Це проявляється у пошуку, здавалось би об'єктивно неіснуючих центрів, необхідність яких визнається лише після їх ідентифікації [6, с. 45].

Один із фундаторів центрографії Є. Святловський всі центри поділяв на явні (адміністративні, культурні, транспортні та ін.) та неявні (або штучні, тобто такі, які обчислюються на основі певних даних). Щодо останніх він зробив такі висновки: 1) знайдені центри є лише покажчиком певного розподілу, нанесеного на карту, але не

самими явищами; 2) для більшості досліджених елементів економіки, і перш за все населення, здобуті центри специфічні і змінюються з року в рік дуже поволі; 3) при умові рівномірного розподілу окремого явища по території його центр неодмінно співпадає з центром території [4, с. 164.].

Як зазначає В. Грицевич, цей метод пов'язаний із визначенням

«центра ваги» явища та його картографічним відображенням. За своєю суттю центрографічний аналіз полягає у визначенні зважених за обсягами явища середніх координат [2, с. 76].

Найзручніше визначати центри за методом центрів «ваги». Розрахунок центру «ваги» потребує знання координат базових точок (x_i та y_i) та їх ваги (f_i)

$$x = \frac{\sum_{i=1}^n f_i x_i}{\sum_{i=1}^n f_i} \quad y = \frac{\sum_{i=1}^n f_i y_i}{\sum_{i=1}^n f_i} \quad [7; 3]$$

У даному разі як базові координати ібуло взято географічні координати обласних центрів (столиці АР Крим); вагові коефіцієнти відповідали кількості релігійних організацій за відповідний рік (табл. 1).

Таблиця 1. Динаміка центрів «ваги» релігійних організацій в Україні*

Релігійні організації	Рік	Координати центру «ваги»		Місцезташування	
		широта північна	довгота східна		
Рівненська	1990	49°23'	26°55'	Хмельницький р.	
	1995	49°17'	27°38'	Летичівський р.	
		2000	49°10'	28°43'	Вінницький р.
		2004	49°08'	29°16'	Іллінецький р.
		2008	49°02'	26°25'	Іллінецький р.
Чернівецька	1990	49°27'	26°32'	Волочиський р.	
	1995	49°23'	28°14'	Літинський р.	
		2000	49°16'	29°10'	Липовецький р.
		2004	49°10'	29°31'	Оратівський р.
		2008	49°13'	29°39'	Оратівський р.
Хмельницька	1990	49°27'	26°31'	Волочиський р.	
	1995	49°17'	29°17'	Оратівський р.	
		2000	49°08'	30°04'	Жашківський р.
		2004	49°02'	30°17'	Маньківський р.
		2008	49°06'	30°25'	Маньківський р.
Хмельницька		49°38'		Підволочиський р.	

	199 5		26°01	
		49°38′		Старосинявський р .
	200 0		27°28	
		49°34′		Хмельницький р .
	200 4		28°12	
		49°32′		Калинівський р .
	200 8		28°22	
УАВН		49°48′		М
	199 0		24°00	
		49°49′		Золочівський р .
	199 5		24°49	
		49°32′		Тернопільський р .
	200 0		25°46	
		49°28′		Волочиський р .
	200 4		26°23	
		49°24′		Волочиський р .
	200 8		26°17	
УКВН		49°25′		Дрогобицький р .
	199 0		23°32	
		49°26′		Миколаївський р .
	199 5		24°05	
		49°26′		Жидачівський р .
	200 0		24°13	
		49°25′		Жидачівський р .
	200 4		24°17	
		49°23′		Жидачівський р .
	200 8		24°14	
РКН		49°20′		Теребовлянський р .
	199 0		25°32	
		49°29′		Волочиський р .
	199 5		26°27	
		49°23′		Хмельницький р .
	200 0		26°50	
		49°25′		Хмельницький р .
	200 4		27°08	
		49°22′		Хмельницький р .
	200 8		27°10	
ІНТЕРАКТИВНИЙ		49°15′		Липовецький р .
	199 0		28°59	
		49°05′		Іллінецький р .
	199 5		29°23	

	2000	49°02′	29°58′	Монастирищенський р.
	2004	49°04′	30°17′	Маньківський р.
	2008	48°58′	30°26′	Маньківський р.
	1990	49°14′	30°31′	Лисянський р.
	1995	49°10′	30°23′	Жашківський р.
	2008	48°05′	30°43′	Звенигородський р.
	1990	48°56′	27°56′	Жмеринський р.
	1995	49°31′	29°52′	Володарський р.
	2008	48°52′	31°07′	Катеринопільський р.
	1990	44°54′	34°06′	М. <small>Сіверський</small>
	1995	45°40′	33°59′	Первомайський р.
	2008	45°19′	34°01′	Красногвардійський р.

** Розраховано автором за даними звітів про мережу Церков і релігійних організацій в Україні*

Результати застосування центрографічного методу в географії релігії візуалізуються за допомогою центрограми – карти з позначеними «центрами ваги» різних релігійних течій, конфесій. При цьому слід зазначити, що такі центри мають властивість відносно швидко змінювати своє положення. Це дозволяє аналізувати процеси просторового поширення релігійної діяльності. Зокрема, В. Черв'яков відмічає, що відображення на одній карті декількох центрів одного й того ж показником на різні моменти чи періоди часу дає можливість виявити напрямок і швидкість просторово-часових зрушень, а за положенням центрів різних показників можна виявити взаємозв'язки і взаємозалежності між багатьма явищами [5, с. 104-105].

Приклади центрограм релігійної діяльності наведено на рис. 2, 3.

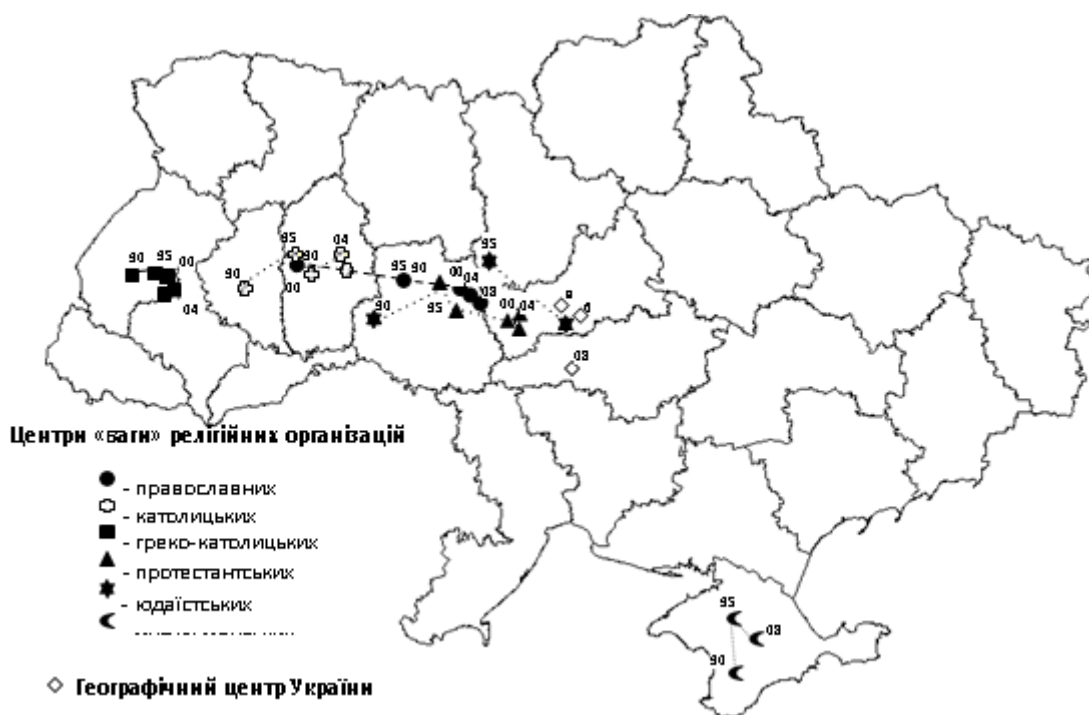

Рис. 1. Центрограма просторового поширення релігійних організацій в

Україні. Географічні центри України: а – Добровеличківка

Кіровоградської області (В. Шевченко, 1990); б – Шпола Черкаської

області (Ю. Карпінський, А. Лященко, А. Дьогтяр, 2002); в – Ватутіне

Черкаської області (Я. Кудлик, В. Грицевич, 1994)

На основі вивчення просторового поширення в часі релігійних організацій можна зробити декілька висновків:

-центр «ваги» просторового поширення релігійних організацій в Україні має чітку тенденцію зрушення у східному напрямі. Найподібнішу тенденцію має просторове поширення православних релігійних громад, що пояснюється їх домінуючою питомою вагою в країні;

-найвищі темпи руху на схід характерні для Української Православної Церкви Московського патріархату. Що стосується «нетрадиційних» для Східної України конфесій, то рух на схід Українського Греко-Католицької Церкви практично зупинився, а Української Автокефальної Православної Церкви – триває;

-центр «ваги» мусульманських громад чітко локалізований у межах АР Крим;

-в цілому у другій половині 2000-х років спостерігається стабілізація релігійної ситуації в Україні.

Важливим є співставлення центрів «ваги» релігійних організацій та географічних центрів України. При їх співпадінні можна говорити про рівномірність розподілу релігійних громад відповідної конфесії територією держави, у протилежному випадку – про просторову поляризацію. Так, у межах України найрівномірніший просторовий розподіл релігійних громад характерний для баптизму та юдаїзму. Найбільш поляризований розподіл греко-католицьких громад.

Отже, географія релігії в Україні перебуває в стадії формування базових концепцій та розширення методичного апарату. Перспективність таких досліджень є безумовною, зважаючи на позитивну динаміку абсолютних значень кількості релігійних організацій в Україні.

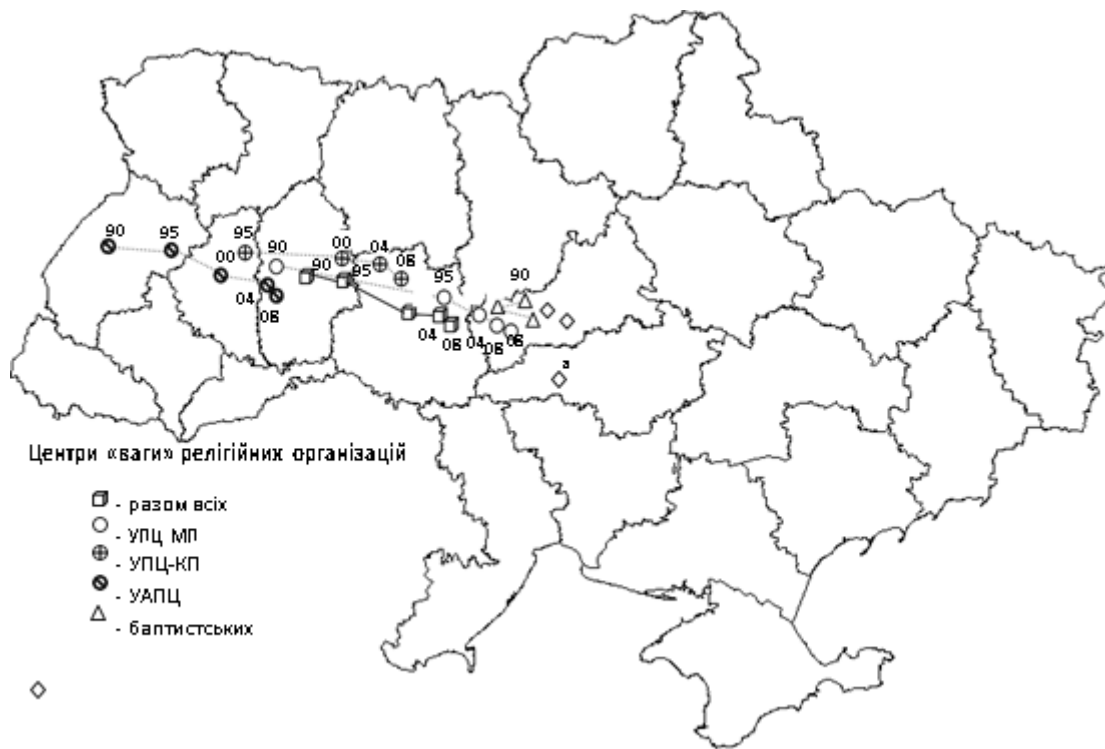

Рис. 2. Центрограма просторового поширення релігійних організацій окремих християнських конфесій в Україні.

Географічні центри України: а – Добровеличківка Кіровоградської області (В. Шевченко, 1990); б – Шпола Черкаської області (Ю. Карпінський, А. Лященко, А. Дьогтяр, 2002); в – Ватутіне Черкаської області (Я. Кудлик, В. Грицевич, 1994)

Список літератури:

1. Грицевич В. Центрографія України: історія і перспективи // Історія української географії. Всеукраїнський науково-теоретичний часопис. – Вип. 2 (8). – Тернопіль, 2003. – С. 115-119.
2. Грицевич В.С. Євген Святловський і центрографічний метод // Вісник Київського університету. Географія. – Київ, 1998. – Вип. 43. – С. 75-76.
3. Карпінський Ю.О., Лященко А.А., Дьогтяр А.М. Визначення географічного центру України // Вісник геодезії та картографії. – 2002. - № 1. – С. 29-33.
4. Святловський Є. Географічні центри України (Центри сільського господарства УСРР в 1926 році) // Вісник статистики України. – 1929. - № 1.– С. 160-166.
5. Червяков В.А. Количественные методы в географии. – Барнаул: Изд-во Алтайского ун-та, 1998. – 259 с.
6. Шевченко В.О. Центризм та центричність в географії. – К.: Ніка-Центр, 2006. – 160 с.
7. Nemes Nagy J. Geography and spatial modeling: regional income inequalities in Hungary // Frontiers of geography. – Budapest-Heidelberg, 2003. – P. 45-58.

